

ХУФИЁНА ИҚТИСОДИЁТНИ УЛУШИНИ КАМАЙТИРИШДА СОЛИҚ МАЪМУРЧИЛИГИ ИНСТРУМЕНТЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ ЙЎЛЛАРИ

Тошкент давлат иқтисодиёт университети

мустақил изланувчиси

Рахманов Лазиз Эркабаевич

Аннотация. Мазкур мақолада республикамизда сўнги йилларда мамлакатда хуфиёна иқтисодиётни улушини камайтиришда молиявий инструментлардан самарали фойдаланиш масалалари ҳамда солиқ идоралари томонидан солиқ маъмурчилиги инструментларидан фойдаланиш орқали яширин иқтисодиётга ёрдам берадиган шароитларни ва ҳуқуқбузарликларни бартараф этиш, солиқ тўлашдан бўйин товлаш схемаларини ўз вақтида ошкор қилиш чора-тадбирларини амалга ошириш, солиқ маъмурчилигининг самарасиз усуллари билан боғлиқ харажатларни камайтириш, айрим функцияларни марказлаштириш орқали солиқ органлари тузилмасини янада оптималлаштириш, солиқ маъмурчилиги самарадорлигини ошириш мақсадида соҳавий тадқиқотлар ўтказиш ва қонун ҳужжатларидаги қарамақаршиликларни бартараф этиш бўйича илмий-амалий хулоса ва таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: хуфиёна иқтисодиёт, молиявий, яширин иқтисодиёт, солиқ тушумлари, таҳлика-таҳлил, хавфлар, самарадорлик, схемалар, солиқ интизоми, усуллар ва воситалар, илғор ахборот-коммуникация технологиялари, таҳлил, оптималлаштириш, солиқ ставкаси.

Кириш. Бугунги кунда рўйхатга олинмаган ва тартибга солинмаган иқтисодий фаолият билан тавсифланган норасмий иқтисодиёт бутун дунё бўйлаб ҳукуматлар олдида катта қийинчиликлар туғдирмоқда, жумладан, даромадларни йўқотиш, ижтимоий ҳимояни пасайтириш ва иқтисодий ўсишга тўсқинлик

қилмоқда. Норасмий иқтисодиётнинг зарарли таъсирини эътироф этган ҳолда, солиқ органлари унинг улушини камайтириш бўйича самарали стратегияларни амалга оширишда ҳал қилувчи роль ўйнайди. Ушбу мақола норасмий иқтисодиётни чеклаш ва расмийлаштиришни рағбатлантириш учун солиқ органлари қўллаши мумкин бўлган турли солиқ маъмуриятчилиги воситаларини кўриб чиқамиз. Бундан ташқари, солиқ маъмурияти воситаларини ўрганишдан олдин норасмий иқтисодиётнинг хилма-хил бўлганлигини учун солиқ органлари турли норасмий секторларнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда нозик ёндашувни қўллашлари керак. Солиқ жараёнларини рақамлаштириш ва электрон тўловларни рағбатлантириш иқтисодий фаолиятни расмийлаштиришда муҳим аҳамият касб этмоқда. Технологияни қўллаш орқали солиқ органлари шаффофликни ошириши, нақд пул операцияларига бўлган ишончни камайтириши ва молиявий операцияларни назорат қилишни осонлаштирмоқда. Солиқ органлари тартибга солувчи чора-тадбирлар, технологик ютуқлар ва жамоатчилик иштирокини ўзида мужассам этган яхлит стратегияни қабул қилиш орқали расмий иқтисодий иштирок этиш, барқарор иқтисодий ўсишни ва ижтимоий фаровонликни ошириш учун қулай муҳит яратиши мумкин. Янги Ўзбекистонни барпо этишда барқарор иқтисодий ўсишга эришиш учун тадбиркорлик субъектларига янада қулай ва тенг рақобат шароитини яратиш, глобал иқтисодий ўзгаришлар жараёнида уларнинг кунлик масалаларини ҳал этишда бевосита кўмаклашишга қаратилган солиқ органлари фаолиятини тадбиркорлик субъектларига хизмат кўрсатишга трансформация қилиб келинмоқда. Бундан ташқари, солиқ органларида коррупцияга нисбатан муросасиз муносабатни шакллантириш, солиқ органларини тадбиркорга хизмат кўрсатувчи тизим эканлиги тўғрисида ходимларнинг дунё қарашини ўзгартириш ҳамда кадрлар сиёсатини меритократия, ҳалоллик ва профессионаллик тамойиллари асосида ташкил этилмоқда. Хусусан, тадбиркорлар ва аҳоли билан мулоқатларни янада кенгайтириш орқали, тадбиркор ва солиқ органлари ўртасидаги муносабатларда бюрократик тартиботларга барҳам бериш

хамда мажбуриятини ихтиёрий бажаришга қаратилган замонавий хизмат турларини кўпайганлигини кузатишимиз мумкин. Солиқ тўловчиларга солиқ мажбуриятларини ихтиёрий равишда бажаришда солиқ органлари томонидан уларга кўмаклашиш ва тақдим этиладиган солиқ ҳисоботларини янада соддалаштириш ҳамда солиқ тўлаш билан боғлиқ харажатларни оптималлаштиришзамон талабидир. Солиқ тўловчилар томонидан солиқларни тўлашдан қочиш мақсадида солиқларни яшириш, хуфиёна иқтисодиёт билан шуғулланиш, солиқ ҳисоботларини топширмаслик ёки ҳисоботда солиқларни камайтириб кўрсатиш, ишчиларни легаллаштирмаслик, солиқларни тўламаслик ҳолатлари кўплаб учрамоқда. Бунинг ечими сифатида яширин иқтисодиётга қарши манзилли чоралар кўриш мақсадида CRM (Compliance Risk Management) 2023-2024 йилларда босқичма босқич жорий этиш керак. Чунки солиқ хавфини бошқариш тизимини (CRM) жорий этилиши асосий мақсади, мавжудресурслардан самарали фойдаланиб хавфи юқори солиқ тўловчиларга нисбатан таъсир чораларини қўллаш, интизомли солиқ тўловчиларга нисбатан маъмурий юкни камайтириш орқали солиқларни ихтиёрий равишда тўлаш даражасини ошириш ва давлат бюджетига солиқлар тўланмаслигини минималлаштириш ҳисобланади. “Солиқ хавфини комплекс бошқариш” Мазкур дастури халқаро молия институтлари ҳамда жаҳон банки тавсиялари асосида тўлиқ халқаро стандартларга мос равишда ишлаб чиқилган. Тизим солиқ тўловчиларнинг тўртта асосий мажбурияти – яъни рўйхатдан ўтиш, ҳисобот топшириш, солиқ базасини яширмаслик ва солиқларни тўлашга риоя этилишини хавф гуруҳлари, хавфлар реестри ва 277 та солиқ хавфи меъзонлари асосида баҳолайди. Солиқ тўловчиларда мавжуд солиқ хавфларини комплекс баҳолаш орқали такрорий назорат тадбирларини олдини олиш, назорат тадбирларининг самарадорлик кўрсаткичларини ошириш ва қайта алоқа орқали мезонларни такомиллаштириш тизимнинг асосий қулайликлари ҳисобланади. Дастур инсон омили тўлиқ чекланган ҳолда автоматик равишда солиқ органида мавжуд ҳамда учинчи шахслардан олинган маълумотлар асосида 800 мингдан

ортик тадбиркорлик субъектларининг тақдим этилган ҳисоботларини таҳлил қилади. Таҳлил 20 дақиқа ичида 19 млрддан ортиқ арифметик операцияларни бажариш орқали амалга оширилади. Дастур орқали соҳалар, худудлар, солиқ турлари ҳамда алоҳида меъзонлар кесимида таҳлил қилиш мумкин. Жорий йилда тизим “TADAT” диагностик воситаси ёрдамида баҳоланиб, биринчи компонент бўйича тўлиқ илғор тажрибага мувофиқ деб топилди. Солиқ органларида “Автокамерал” автоматлаштирилган ахборот тизими яратилган бўлиб, бу орқали текширувдан олдинги таҳлил амалга оширилади. Бунда тақдим этилган солиқ ҳисоботи ва солиқ тўловчининг фаолияти тўғрисидаги бошқа ахборотлар солиқ органлари ахборот тизимлари ёрдамида таҳлил қилинади. Мазкур тизимда солиқ тўловчиларнинг солиқ ва молиявий ҳисоботларидаги кўрсаткичлар солиқ органларидаги ҳамда 55 та вазирлик, идоралардан келиб тушадиган 185 дан ортиқ маълумотлар асосида 470 дан ортиқ мезонлар бўйича таққосланади. Таҳлил натижасида тафовутлар ёки хатолар аниқланса, бу ҳақда солиқ тўловчига автоматлашган тартибда хабарнома юборилади. Солиқ тўловчилар эса тафовут келиб чиқиш сабаблари билан танишади ҳамда аниқлаштирилган солиқ ҳисоботларини электрон тартибда тақдим этади¹⁵². Автокамерал - солиқ назорати шаффофлигини таъминлаш, унинг сифатини ошириш, ходимларнинг иш юкламасини қисқартириш, шунингдек, содир этилиши мумкин бўлган коррупцион ҳолатларининг олдини олишга хизмат қилади. Олдинлари 1 та корхонанинг солиқ ва молиявий ҳисоботларини таҳлил қилишга ўртача 3 кун вақт сарфланган бўлса дастур ишга тушиши билан бу муддат кескин қисқарди. Тизим амалиётга жорий этилгандан буён 107 мингта корхоналар томонидан хато ва камчиликлар мустақил бартараф этилиши ҳисобига 10 трлн.сўмдан ортиқ бюджетга қўшимча солиқлар ҳисобланди. Натижада, ушбу солиқ тўловчиларнинг ҳисоботларида мавжуд хато ва камчиликлар тўғриланиб, солиқ текширувлари ўтказилиши ҳамда уларга нисбатан қўлланилиши мумкин бўлган молиявий жарималарнинг олди олинди. Жисмоний шахслар томонидан онлайн назорат-касса техникаси чеки солиқ органларининг

махсус мобил иловасида харид чекининг фискал белгисини матрицали штрихкод (QR-код) ёрдамида сканерлаш ёки фискал белгисини киритиш, шунингдек, солиқ органларининг ахборот тизимларига интеграция қилинган электрон тижорат платформалари — Маркетплейслар орқали мобил телефон рақамини кўрсатган ҳолда амалга оширилади. Бугунги кунда, Солиқ мобил иловаси 5 млн.га яқин фойдаланувчиларга эга бўлиб, илова орқали 20 дан ортиқ хизматлар кўрсатиб келинмоқда. Хулоса қилиб айтиш мумкинки рўйхатга олиш жараёнларини соддалаштириш ва рақамлаштиришни қамраб олиш норасмий иқтисодий қисқартириш учун кучли воситадир. Рақамли платформалар шаффофликни оширади ва молиявий операцияларни янада самарали назорат қилиш имконини беради. Рақамли жараёнларга ўтиш, шунингдек, нақд пул операцияларига бўлган ишончни камайтиради, яширин иқтисодий фаолият имкониятларини камайтиради. Маълумотлар таҳлилидан фойдаланиш солиқ органларига норасмий амалиёт билан шуғулланиш эҳтимоли юқори бўлган секторлар ёки шахсларга эътибор қаратиб, хавфхатарга асосланган аудит ўтказиш имконини беради.

Хулоса ва таклифлар. Солиқ кодексининг 138-моддасида назарда тутилган Камерал солиқ текшируви (иккинчи қисм) Камерал солиқ текширувида қуйидаги солиқ назорати ҳаракатларини ўтказиш таъқиқланади, бундан қўшилган қиймат солиғи суммаси ўрнини қоплаш (қайтариш) мақсадида ўтказиладиган камерал солиқ текшируви мустасно: 1) солиқ тўловчининг ҳудудига кириш; 2) солиқ тўловчининг ҳудудини ва биноларини кўздан кечириш; 3) солиқ тўловчидан ҳужжатларни талаб қилиб олиш ва уни чақиртириш; 4) солиқ тўловчининг ҳужжатлари ва буюмларини олиб қўйиш. Жумласини қўшиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Адабиётлар/Литература/Reference:

Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси- Тошкент: Фафур Ғулом нашриёт уйи 2020.- 640 б.

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги маълумотлари. www.mf.uz.